Yonar Şişman. G. (2019). Kızıl Elma Şiirinde Arketipler. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8/18, s. 33-43.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/*Volume* **7**, **Sayı**/*Issue* **17** (**Nisan**/*April* **2019**), s. 33-43.
DOI: http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut272
ISSN: 2147–5490, Mainz-Almanya

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 14.03.2019
Kabul Tarihi: 28.03.2019

Kızıl Elma Şiirinde Arketipler

Archetypes In Kızıl Elma Poetry

Gönül YONAR ŞİŞMAN*

Öz
Tanzimat'la başlayan süreçte büyük değişim geçiren Türk edebiyatının, bir yüzü batıya bakarken diğer yüzü doğuya, halk edebiyatı kaynaklarına bakar. Ziya Gökalp, büyük Türk mefkuresinin, halk edebiyatı kaynaklarımıza yönelmekle gerçekleşeceğine inanır. Gökalp, bu inanç doğrultusunda Kızıl Elma adlı şiirinde Türk mefkuresini gerçekleştiren karakterler kurar. Bunlar, insanlığın ortak bilinçaltını (collective subconscious) yansıtan arketipal kahramanlardır. Arketipler, ilk model olan evrensel sembollerdir. Bu semboller insanlığın ortak bilincinde bulunurlar ve kendilerini en çok hikaye, masal gibi edebi anlatılarda gösterirler. Kızıl Elma'da görülen en belirgin arketip anne-ideal kadın arketipidir. Şiirde ayrıca bilge adam, gezgin, bir kahraman olarak Türk milletinin erginlenme aşamalarını yansıtan arayış arketipi ve yeniden doğuş sürecini yansıtan persona gibi arketipler bulunur. Bu çalışmada, arketipal eleştiri yöntemiyle, Kızıl Elma'daki karakterler incelenmiş ve Türk kültür ve bilinç yapısını ortaya koyan tip yapıları tespit edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Türk mefkuresi, Kızıl Elma, Ziya Gökalp, anne arketipi, diğer arketipler.

Abstract
In the process that started with the Tanzimat, The Turkish literature, which has undergone a great change looks at the west while the other faces sources of folk literature in the east. Ziya Gökalp believes, Turkish ideals will actualize the return to our sources of folk literature. Gökalp creates Turkish character in the direction of this belief in the Kızıl Elma poem. These are archetypal heroes that reflect the common subconscious of humanity. Archetypes are the first model, universal symbols. These symbols share the common consciousness of humanity and manifest themselves in literary narratives such as stories and tale. The most prominent archetype is the mother-ideal female archetype in the Kızıl Elma. In the poem, there are also archetypes of the wise man, the traveler, the archetypes of the explorer reflecting the stages of the Turkish nation as a hero and the archetypes like the persona, who reflect the rebirth process. In this study, characters in Kızıl Elma have been examined by the archetypal criticism method and type structures that reveal Turkish culture and consciousness structure have been determined.
Keywords: Turkish ideals, Kızıl Elma, Ziya Gökalp, mother archetype, other archetypes.

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul-Türkiye. Elmek: gonul_yonar@hotmail.com, ORCID:https://orcid.org 0000-0003-2091-7089

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Batılılaşma döneminde, Türkçülük hareketine yönelen Ziya Gökalp'ın, fikirlerini işlediği Kızıl Elma[1] şiirini, Türkler'in cihan hakimiyeti ülküsünü temsil eden tipler bakımından arketipal eleştiri yöntemi ile tespit etmektir. Eserin bütününde görülen Türklük hedefi 'Kızıl Elma' şiirinde mündemiçtir.

Tanzimat'la birlikte hız kazanan yenileşme hareketlerinde, yenilik ve değişim yanlılarından güçlü bir damar, çağdaşlaşma anlayışını Batı ile temellendirirken (Engelhardt, 1999; Berkes, 2002; Davidson, 2004) bir diğer damar, ancak halk kültürü kaynaklarına yönelerek yenilik ve değişimin gerçekleşeceğini savunur (Akçura, 1978; Akın, 2002; Meram, 1969; Tanyu, 1962). Türkçülük akımının önemli temsilcilerinde olduğu gibi Ziya Gökalp de, ancak halk edebiyatına yönelerek terakkiye ulaşılabileceğini savunur. 1918 tarihli 'Yeni Mecmua'daki makalesinde (Gökalp, 1918) Osmanlılık ile Turancılık'ın ayrılmaz bir bütün olduğunu belirtmesiyle Osmanlı Türklüğüne vurgu yapar. ''Ulusal bilinç'' ve ''Türklük gururu'' üzerinden yapılan bu vurgu (Arai, 1994) bütünlüklü bir millet fikrine dayanır. Türk milliyetçiliğini ilmî temeller üzerine oturtan Gökalp (Türkman, 2010: 150), Türk mefkuresini öz kaynaklara yönelerek gerçekleştirme hedefini, verdiği eserler üzerinden işleyerek "Bir devrin ideolojisini en güzel biçimde temsil eden bir adam" (Aydemir, 1932: 35) olur. Şevket Süreyya'nın Gökalp'ın Türk düşüncesindeki yerini ''Osmanlı son dönemi modernleşme hareketleriyle Cumhuriyet arasındaki zaruri bir halka'' olarak görmesi, söz konusu Türk mefkuresini biçimlendirmede ve devam ettirmede ne kadar etkili olduğunu gösterir. Kızılelma ve Turan kavramları göz önüne alındığında ''Türk mitolojisini diriltmeye çalışan aydınlardan birisi'' olarak Ziya Gökalp'ın, şiirlerinde ''Türkistan ve Altay merkezli bir mitolojik dünya görüşü''ne yöneldiği görülür. (Köse, 2016: 306). Mehmet Güneş de Türk edebiyatında manzum hikayenin süreçlerini incelediği çalışmasında Ziya Gökalp'ın manzum eserleri için ''biçim, içerik, kurgu ve ifade ediş bakımından tamamen Şark edebiyatı kaynaklıdır'' der (2012: 22). Buradan hareketle onun hedefini, halk masalları ile halk şiirini bütünleştirmek ve ''Türkleri'in estetik sahasında büyük bir kabiliyete malik oldukları''(Gökalp, 1970: 141) idealini diriltmek üzerine kurduğu söylenebilir.

Ziya Gökalp'ın manzum ve mensur biçiminde yazdığı eserlerinin kaynakları konusunda Rıza Filizok (1991), üç sınıflama yapar. Dede Korkut hikâyelerine dayanan eserler, bir halk masalından neşet eden eserler ve halk masallarındaki motifleri içeren eserler olmak üzere bu üç kategoride örnekler verir. 'Kızıl Elma' şiirini son kategoriye dahil eden Filizok, Turgut'un bir masal kahramanı atmosferinde anlatılmasını, Ay Hanım'ın ilk görüşte aşık olmasının bir rüya ile tasarlanmış olmasını, Sadeddin Molla'nın bilge adam tiplemesini ve cezbe halinde şiirler söylemesini masal motifleri olarak değerlendirir (1991: 248). Bunun dışında bizatihi 'Kızıl Elma'nın kendisi ''zemini mefkure, seması hayal olan bir masaldır'' (249).

[1] Kızıl Elma kitabı, Turan adlı şiir ile başlar. Gökalp, Türklük ülküsünü şiir ad ve muhtevalarında da yansıtır. (Kızıl Elma, İstanbul: İkbal Kitapevi, 1941).

Ziya Gökalp'ın eserlerinde ortaya koyduğu Türklük mefkuresi, köken itibariyle ''kızılelma''[2] düşüncesine dayanır. Kızılelma ideali Türkler'in, Oğuzlar'dan bu yana benimsedikleri, eski yurdu ele geçirme, düşman şehirleri hedef seçerek onları fethetme, herhangi bir hedefe ulaşmada hedefin sembolü, terakki fikri olarak sürekli ilerlemek suretiyle gelişme, Turan'a ulaşma gibi fikirleri içerir. (Tansel, 1965; Gökyay, 2002; Gökalp, 1941; Meydan Larousse) Kaynağının Oğuzlar'a dayandığı varsayılan bu düşünce, Kafkaslar'ın güneyinde ve Önasya'daki Türkler'in fetih ülküsü olarak köklü bir geleneği simgeler. Bu ülkü Orta Asya Türkleri'nden Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine kadar çeşitli farklılıklarla devam eder. Oğuzlar'da 'düşmanın başkentini alma' hedefi, Selçuklular İznik'i merkez edindikleri yıllarda Ayasofya'nın önündeki Justinyanus heykelinin elinde görülen Altın Top'u ele geçirme ülküsüne dönüşerek devam eder. (Kırzıoğlu, 1964). İstanbul'un fethinin de Türkler'in bir kızılelma ideali olduğunu vurgulayan Orhan Şaik Gökyay (2002:560) Oğuzlar'dan Selçuklular'a oradan Osmanlılar'a geçen idealin, Osmanlılar'da bir 'cihan hâkimiyeti' ülküsüne dönüştüğünü belirtir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla misak-ı millî sınırlarına çekilmiş görünen bu ülkü için Gökalp ''Artık Kızılelma ne İstanbul, ne de Roma'dır... yeryüzünde yaşayan bütün Türklerin ortak bir güdülenme ve çabayla kuracakları ve yeniden güçlenerek, 'cihan hâkimiyeti' idealine ulaşabilecekleri Turan ülkesini temsil etmektedir'' (Gökyay, 2002: 561) der. Cumhuriyetin muasırlaşmak ülküsüyle, Gökalp'ın milletlerin yarattığı mefkureler vasıtasıyla ileriye gitme düşüncesi (Kaplan, 2009b: 517), ülkenin yeniden doğuşunu temsil eden bir ideal fikrinde birleşmiştir. Onun ortaya koyduğu eserlerde, milli kimliği öne çıkaran ve bir halk edebiyatı temeline dayanan yapı görülür. Eserlerinde estetik iddia taşımayan Gökalp, tam da bu nedenden dolayı ''büyük ve esrarlı bir çığır'' açma hedefine kilitlenmişti (Filizok, 2005: 120). Onun eserlerinin halk edebiyatı, folklor ve mitolojiden teşekkül etmiş olması böyle bir hedef nedeni iledir.

Sanat eserinde mitlere başvurmanın yerlilik düşüncesiyle ilişkili olduğunu belirten Dursun Ali Tökel, (2016:30) XX.yüzyıl başlarında Türkçülük hareketinin ''yeni dünya oluşturma, kaynaklara inme, öze dönme ve yeni bir ideolojik kuram geliştirme'' eğilimleri çerçevesinde özellikle Türk mitolojisinden geniş ölçüde yararlandığını ifade eder. Mehmet Kaplan bu eğilimin temsilcisi olan Ziya Gökalp'ın, harp yıllarında Türk aydınları için ''kollektif bir mit'' oluşturduğunu belirtir (Kaplan, 2012). Yusuf Akçura ise "Ziya Gökalp'ın ictimâi makaleleri ile, siyasi nazariyatına verdiği sistematik şekil ve ifadeleriyle, fakat bunlardan daha ziyade çok tabii ve sade yazılmış şiirleriyle... Türkçülüğe pek büyük hizmetleri dokunduğunu...'' (Akçura, 1981) belirtir.

'Kızıl Elma' şiirinin tip tahlilleri üzerine arketipal bir kazı çalışması yapmadan önce *arketip* kavramı üzerinde durmak gerekir. Analitik psikolojinin kurucusu C.G.Jung'ın insan psişesini analizde kullandığı bir yaklaşım, insanı bireysel ve ortak bilinçdışı olarak iki alana ayırarak tahlil eder. (Jung, 2015). İnsanın sergilediği her davranış bu ortak bilinçdışında kodlanmıştır. Antik çağ filozoflarının *'sabit asıl'* diye tarif ettikleri, Platon'un '*idealar*' kavramıyla örtüşen bu yapılar, insanlığın ortak bilinçaltı kalıplarıdır. Ortak bilinçaltında arketip adı verilen semboller bulunur. Arketipler, ''banyo edilmesi gereken negatif filmler'' (Geçtan, 1990) dir ve en çok kurguya dayalı anlatı sanatlarında kendisini gösterir. Yazar bilinçsiz bir şekilde karakterlerini

[2] Makalede ''Kızıl Elma'' şeklindeki yazılış, şiire ad olan özel isimdir. Şiirde geçen yazılış biçimleri korunmakla birlikte, makalede '' kızılelma'' biçimindeki yazılış için TDK'nin imla kılavuzu benimsenmiştir (Türkçe İmla Klavuzu, TDK, 2007).

kurgularken bu sabit asıllara dayanır ve onları yeniden üretir. (Brooks, 2014). Kurgu karakterleri ya da olay örgüleri arketipleri yansıttıkları oranda başarılıdırlar.

'Kızıl Elma' şiirinde yer alan karakterler birer arketiptir. Gökalp'ın şiirindeki tiplerin hiçbirinin Türk mitolojisinde ya da kültüründe görülen tipler olmadığını vurgulayan Kaplan, 'Kızıl Elma' karakterlerinin, kendisinden sonra gelecek olan anlatılara öncülük ettiğini vurgulamakla birlikte, bunların insanlığın sabit kalıplarını ele veren, insan psişesi ile yakından ilgili olduğunu da ifade eder. (Kaplan, 2009 c: 60). Muharrem Kaya da benzer bir ilgi ile Ziya Gökalp'ın düşünce dünyasını yansıtan şiirlerinde köken mitlerinin varlığından bahseder (Kaya, 2001:105). Bu demektir ki Gökalp, topluma öncülük edecek tipler yaratırken, toplumun bilinçaltında yatan arketipleri kullanmıştır. Kaplan'ın deyimiyle ''kendi hayâllerinden hareket etmek suretiyle beşer kültürünün aslî arşetiplerini yakalamış ve onları işleyerek düşünce sistemini kurmuştur''(2009 c).

'Kızıl Elma'da başta anne arketipi olmak üzere, bilge adam, gezgin, persona gibi birçok arketip bulunur. Bu fikir ile bütünleşmiş Türk mefkuresi, şiirin kişilerine giydirilmiş olarak, mutlu sonla biten bir aşk hikayesinde temsil edilmiştir. Bu yolla kurgu içindeki karakterler Türk kültür ve bilinç yapısının başarılı birer yansıması şeklinde geleceğe taşınmıştır.

Bir Ülkünün Kurgusu

Şiirin konusu, iki genç arasında geçen bir aşk hikâyesidir. Bu hikâye, ulusal bir ülküye evrilerek sonunda gençlerin vardığı mutlu sona ülkenin de varacağı düşüncesini işler. Hikâyenin erkek kahramanı Turgut sadece âşık tipini sergilerken, kadın kahraman Ay Hanım, Türk mefkuresini temsil eden idealist bir kadın kahramandır.

Hikâyenin konusu şöyledir: Ay Hanım anne babasını küçükken yitirmiş, yurtdışında yetişmiş Bakülü zengin bir ailenin kızıdır. Bakü'ye döndüğünde kendisine Sadeddin Molla'yı rehber edinerek Doğu'ya ait bilgileri de tâlim etmek ister. Bir akşam yanında Bahadır Ağa bulunduğu halde atıyla kırlarda dolaşırken bir delikanlıya rastlar. Ay Hanım bu gence aşık olur. Bir ressam olan genç de Ay hanım'a aşık olur. Genç istiğrak halinde bir rüya görür. Karşısında ' Bu yol Kızıl Elma'ya gider' yazan bir levha vardır. Uyandıktan sonra Sadeddin Molla'ya giderek rüyasının tabirini sormak ister. Ay Hanım oradadır ama durumu anlayınca kendini gizler. Turgut adlı genç Sadeddin Molla'ya rüyasını anlatır. Tabirini merak eder. Molla, tabiri pek sırlı anlamları olan betimlemelerle anlatır. Genç çıkıp gider. Fakat Ay Hanım Molla'nın söylediklerini kendisine hedef edinmek üzere harekete geçer. Bu, aynı zamanda kendi duygularından kaçacağı iyi bir yoldur. Amacı Türk mefkuresini gerçekleştirecek bir tohum ekmektir. Bunun için hürriyetin olduğu topraklar gereklidir. Fakat ne yazık ki İstanbul, Bakü ve Kazan özgür değildir. Bunun için en uygun yer olarak İsviçre'yi seçer. Amacı bu beldede yüksek tahsil yapacak, ilim ve irfan sahibi olacak 'fennin her medresesi'nin inşa edileceği bir ilim şehri kurmaktır. Lozan'ın yanındaki bir beldede kurulan bu site Bakü'ye duyurulur ve çocukların gelmesi için kafileler hazırlanır. Onlar Türk dünyasını bu zillet durumundan kurtarıp yeniden yaratacak ''yeni Adem, yeni Havva''lar olmalıdırlar. Bu beldenin adı Kızıl Elma'dır ve burası Türk mefkuresinin kalesidir. Turgut ise herkese Kızılelma'nın nerede olduğunu sorup rüyasının peşine düşer. Bu esnada Kaşgar'da Kızılelma'ya gidecek kafileye katılmasını sağlayacak bir ilan görür. Nihayet Turgut Kızılelma'dadır. İçindeki aşk duygusuyla okula resim öğretmenliğine müracaat eder. Ay Hanım onu müdür muavini ile görüştürerek kendisini gizler. Muavin Tomris Hanım,

Turgut Bey'le görüştüğünde, Turgut onu Ay Hanım zanneder ve aşık olur. Oysa Tomris Hanım nişanlıdır. Turgut kısa süre sonra okulda resim öğretmeni olur. Tomris'e olan aşkı büyümektedir. Fakat bir gün Tomris Hanım'ın nikâh merasimine davet edilir. Büyük bir hayal kırıklığı içinde intihar etmek üzere harekete geçer. Civardaki bir mağaraya giderek tabancayla intihar etmek ister, fakat Ay Hanım karşısına çıkar, bütün hikayeyi anlatır ve onu intihardan vazgeçirir. Böylece Türk mefkuresini gerçekleştirmek için yola çıkan Ay Hanım ve ona aşık olan Turgut, diğer çift ile birlikte düğün yaparlar.

Mutlu sonla biten aşk hikayesinin ana çerçevesinde, bir Türk kadınının gerçekleştirmek istediği Türk mefkuresi bulunur. Bu düşüncenin, tüm zorluklara rağmen, bir gün mutlaka gerçekleşeceğine olan inanç, şiir mutlu sonla bitirilerek muhkemleşir. Hikayede bir kadının, hem şehir kurucu, hem mefkure gerçekeştirici ve hem de aşkına sahip çıkan yönü anlatılmıştır. Kaplan'ın dediği gibi ''Ziya Gökalp'ın hem ideoloji, hem de mitolojisinde kadın çok önemli bir yer tutar. O, toplumu kadının dirilteceğine inanır'' (2009 c: 483). Onun bu düşüncesinde, aileyi yuva yapanın kadın olmasından hareketle, milleti millet yapanın da kadın olduğuna olan inanç etkendir.

Kızıl Elma'da Anne Arketipleri

Bir İdeale Kendini Feda Eden Anne

Mitolojide kendini feda etme miti dişil bir karakter gösterir. Mircea Eliade bunu toprak ile ilişkilendirerek fedakârlığı hem vericilik hem de doğurganlık bakımından dişil olana atfeder (Eliade, 2003: 255). Toprağın doğurganlığı bir ana tanrıça kültü ile arketipal mecraya kayar. Eliade, toprağın ana olma (*Tellus Mater)* özelliğinin ana tanrıça ya da bereket tanrıçası olmasından önce geldiğini vurgularken, onun fedakârlık özelliğini kuvvetlendiren bir unsura dikkat çeker. Bununla birlikte doğurganlık toprağın bir fedakârlığı olarak görülürken, ölüm bağlamında toprak olumsuz (sirenler, femme fatale, uğursuz kadın) bir unsur olarak dikkat çeker. (Kasımoğlu, 2018).

'Kızıl Elma'da Ay Hanım'ın Turgut'a karşı beslediği hislerden fedakârane bir biçimde kopuşu görülür. Bu kopuş aşkını 'gömmek' üzerinden toprakla ilişkilendirilebilir. Yine de bu bir vazgeçme değildir. Nitekim Lozan'da Turgut ile karşılaştığında duyguları yeniden harekete geçecektir. Fakat, Türk mefkuresinin sorumluluğunu üzerine almış bir kadın olarak, kendi duygularını ertelemesi ve ulvî bir gaye peşinde giderek kendini feda etmesi söz konusudur. Vatan evlatlarını yetiştirmek ülküsü de doğurgan ve verici toprak ana miti ile örtüşerek, fedakâr anne arkesini Ay Hanım temsilinde tamamlamıştır.

Şehir Kurucu Anne

Kadim mitolojilerde yer alan tanrıça tipleri aynı zamanda şehir kurucu özellikleri ile öne çıkarlar. Jung'un arketip kuramında anne aynı zamanda kurucu tanrıçadır. Çünkü şehir kadın ile özdeş bir kimliğe sahiptir (Jung; 2015). Kadının kurucu unsur olması, içinde bulunan karşıt cins enerjisi ile mümkündür. Kadının içinde bulunan eril ve maskülen yön olan *anima* ile erkeğin içinde bulunan dişil arke *animus*, üstlendikleri roller ile öne çıkarlar (Jacobi, 2002). Jung terminolojisine göre, bir kadının bilinçdışında bütünleyici bir eril duygu yatar, bu animadır. Aynı şekilde bir erkeğin bilinçdışı ise bir dişil duyguyu barındırır, bu da animustur. Kadın, içindeki bu eril bilinç ile dişiliğini aşan işlere imza atabilir. Erkek de bilincindeki dişil enerji ile daha feminen yetenekler sergileyebilir (Kasımoğlu, 2018).

Kadın kimliğinin içinde bulunan eril yapı olan anima, Ay Hanım'ın ''ideâl bir şehir ve medeniyet kurucusu'' olması ile örtüşür. Ay Hanım'ın anima'sının bir tezahürü olarak şehir kurucu kadın arkesi aynı zamanda kurtarıcı rolünü de içinde saklar. Bunu nihai olarak eğitime bağlayan Gökalp, kadınların iyi tahsil görmeleri halinde Türk milletinin hızla terakkiyi yakalayacağına inanır. Ailenin çekirdeğini oluşturan kadın, ancak iyi tahsil ile milletini yüceltebilir ve gelecek nesiller güvenli ellerde büyüyebilir (Tansel, 1965). Şehir inşa edici rolü ile anne arketipi, kurucu bir tiplemedir. Ay Hanım da bir ilim şehri kurmak üzere harekete geçer ve bunu başarır. Ay Hanım'ın bilgili, kültürlü ve şahsiyet sahibi bir kadın olması bu yapısal kökene kuvvetli göndermeler içerir. Onun duygusal bir kadın olmasına rağmen şuurlu bir şekilde hareket etmesi, şehir kurucu anne arkesini ortaya çıkaran animası sayesindedir.

Mükemmel Kadın-Anne

İdeal kadın arketipi, olumsuzluklardan arınmış bir tiplemedir. Anima ve animus'un olumsuz özelliklerinin kişilerde yıkıcı etkileri ancak sanatsal alanlara kanalize edilerek bertaraf edilebilir (Jung, 2015). Gökalp'ın, çocukluk yıllarından taşıyıp getirdiği bu tip, onun o yıllarına refakat eden ''saadet perisi'' idealinin bir yansımasıdır (Kaplan, 2009 a: 441). Bu aynı zamanda ideal kadını bir sığınma olarak görme eğiliminin de tezahürüdür. Kaplan, Gökalp'ın bilinçdışı eğilimlerini mücerred bir düşünce sistemi haline getirdiği için olumsuz anima arketipinin görülmediğini söyler (2009 a). Çünkü içindeki enerji olumlu arkelerle buluşmuş ve sanat yoluyla yaratıcı bir alana geçilmiştir. Genellikle içe dönük insanlarda görülen anne arketipinde kadın, bir anne olarak görülmekten ziyade, muhayyel bir kadın ya da onun yerini tutan hayalî bir varlık ya da düşünce olarak ideal tip şeklinde tezahür eder. Kaplan, 'Saadet Perisi' hakkında yazıdığı makalede Gökalp'ın, çocukluk çağı saadet dolu günlerinden olgunluk döneminin mefkuresine geçiş aşamalarını psikanalitik analizlerle açıklamaya çalışır. Freud ve Jung'a dayandırdığı bu tahliller, Gökalp'ın birçok eserinde arketip olarak anne olgusunu işlediğini gösterir.

Ay Hanım, hikayeye damgasını vuran karakter olarak seven, koruyan ve kurtaran mükemmel bir kadın kimliği çizer. ''Erkek hayalinin özlediği ideal kadın tipi''ni temsil eden Ay Hanım, gençliğini vurgulayan sevme duygusuyla, bu sevgisini ve Türk idealini korumasıyla ve son kertede Turgut'u intihardan kurtaran kişi olarak Türk mefkuresini de kurtarmış olmasıyla ideal kadın tipini çizer (Kaplan, 2009 a: 444).

Persona Arketipi

Persona arketipi, savunma mekanizmalarından birisi olarak düşünülebilecek, dış dünyaya uyum sağlamak üzerinden biçimlenen ''toplumsal açıdan kabul edilebilir benlik maskeleri'' olarak tanımlanır (URL 1). Bu arketip bireyleşme sürecinin bir aşaması olarak insanların topluma karşı kullandıkları maskeleri simgeler. Masallarda kıyafetlerle kimlik değiştirmek şeklinde görülür. Persona arketipinin değişik biçimleri vardır. Bunlardan birisi kişinin kendi kimliğini gizleyerek karşı tarafın onu keşfine izin vermemektir. Bu izin kişinin kullandığı personası sayesinde kendisini koruyabilir ve gizlemeye devam edebilir. Masallarda kahraman ya bir kıyafetle ya da bir maske ile kendisini gizler. Genellikle karşı cinse duyulan duygusal hisler sayesinde kişi personasını iptal ederek kendisinin tanımasına izin verir. Kahraman, hedefine yaklaştığını hissettiğinde ya da tanınması artık kaçınılmaz olduğunda da eski kimliğine döner (Işık, 2012). Kahraman istediği zaman persona kimliğini giyinir, istediği zaman kendi öz kimliğini açık ederek serüveni sonlandırmış olur.

'Kızıl Elma' şiirinde de Ay Hanım, iki kez kendisini gizleyerek sevdiği adamın değişimini etkiler. Bu etki olumlu yönde bir sonucun gerçekleşmesi içindir. Birinci gizlenme Turgut'un Sadeddin Molla'nın evine gelip de rüyasını tabir etmesi için Molla'nın evinde odada uzun süre kalması sürecinde yaşanır. Ay Hanım Turgut'u ormandaki gezintide görmüş ve kalbini kaptırmıştır. Fakat Turgut'un Molla'yı ziyaretinde yan odada onları sessizce dinler ve Turgut'un önüne çıkıp kendisini ifşa etmek istemez. Hem kendi hem de karşıdakinin duygularını etkilemek istemez. Ay Hanım'ın personası böyle bir karşılaşmada vazifesini yapar ve Ay Hanım Turgut'a görünmez. İkinci gizlenme Lozan'da Turgut'un Ay Hanım'ın kurduğu okula resim öğretmeni olarak atandığı süreçtir. Ay Hanım'ın bu süreçteki gizlenmesi daha çok üstlendiği mefkure fikrinin etkisi iledir. Çünkü Ay Hanım, Türklüğün yeniden ayağa kalkması gibi 'ulvî' bir düşünce ile yola çıkmış ve bu uğurda duygularına gem vurmuştur. İkinci gizlenmede Ay Hanım'ın hem bu düşüncesinin etken olduğu hem de Turgut'u denemek ve kendisine karşı olan duygularının sağlamasını yapmak amacını güttüğü masalın gidişatından anlaşılır. Nitekim en sonunda Turgut'un kendisine olan duygularından artık emin olan Ay Hanım onu intiharın eşiğinden kurtaracak ve kimliğini açıklayarak -aynı zamanda duygularını da- serbest bırakacaktır. Persona arketipi görevini yerine getirmiş, kahraman gerektiği yerde gerektiği kadar kendisini gizleyebilmiştir.

Gezgin Arketipi

Kişisel erginlenmede 'dışarı çıkmak' eylemi kişinin kendini bulmasında ve kendilik kavramının gelişmesinde önemlidir ve bireyin kendini bulmasına yardım eder. Carol S. Pearson ''Psikoterapi genelde 'gezgin' arketipini teşvik eder'' der. Çünkü yola çıkışın sağaltıcı ve yenileştirici bir yanı vardır. Bu arketip, herhangi bir nedenle tek başına yola çıkan şövalye, kovboy ve kâşif öyküleriyle örtüşür. Bireyin bilinmeyenle karşılaşmak üzere yola çıkışı, yeni bir hayatın başlangıcına işaret eder (Pearson, 2003: 117). Kendini bulma eylemi kişinin hem kendisi hem de içinde bulunduğu toplum için gereklidir. Bir şeyi ispatlamak üzerinden yapıcı bir etkiye sahiptir (Osmay, 2018). Gezgin arketipinde yaşadığı hayatı sorgulama ve onu değiştirmek için gayret etme isteği göze çarpar. Bu yönüyle birey kendisine yüklenen rolleri reddederek kendi yolunu çizmek ister. Ama bu, daha çok toplumu değiştirmek üzere girişeceği bir yol olur. Bu durum Jung'un 'yeniden doğma' arketipinin yansımasıdır. Kişisel erginlenme olarak düşünülen yeniden doğma kavramı, bireyin çıktığı yolculuğu temsil eder (Jung, 2015).

Ziya Gökalp'te 'yeniden doğma' teması ''bir merasime iştirak etmek suretiyle ruhun yenileşmesi'' şeklinde tezahür eder. (Kaplan, 2009 b). Bu yönüyle yeniden doğuş, gezgin tipin bulunduğu yerden çıkarak bir başka yere gitmesiyle gerçekleşecek bir yenileşmeyi temsil eder. Ay Hanım'ın çıktığı yolculuk, onun gezgin arkesini yansıtırken, yolculuğun bir mefkure etrafında şekillenmesi de gezgin tipinin toplumu değiştirmek ve dönüştürmek üzerinden üstlendiği rolü işaret eder. Ay Hanım Lozan'da kurulacak ilim şehrinde yeni bir nesil yetiştirmek üzere yola çıkar. Gökalp bu okuldan çıkan çocukları "yeni Ademler ve Havvalar" diye vasıflandırır (Gökalp, 1941). Kaplan yeniden doğuş temini Gökalp ile ilişkilendirirken, bu okulun Türk çocuklar için bir yeniden doğuş, yeni hayatın beşiği niteliğinde olduğunu vurgular (2009 b). Anne arketipine de gönderme olan bu tespit, Ay Hanım'da simgeleşen mefkurenin değişim ve yenileşme niteliğini de ortaya koyar.

Aşama Arketipi

Aşama arketipi[3] Jung'un insan psişesini tahlil ederken bireyin erginlenmesiyle bütünleşen bir yapı olarak anlatı metinlerinde en sık tekrar edilen arketiplerden biridir.[4] Masallarda ''krallığın çoraklaştığı''nı (Pearson, 2003: 117) hisseden kahraman hemen yola çıkar. Bu çoraklık krallıkta ya da ülkede olduğu gibi kendi benliğinde de olabilir. Kendilik (*self*) bilincinin bireysel olarak oluştuğu evrensel bir yolculuğun aşamalarını temsil eder. Bu arketiple, yeryüzünün bütün mitolojilerinde kahramanın yolculuğu sonsuz bir arayış öyküsüne dönüşür. *Monomit* de denilen (Campbell, 2003: 225) aşama arketipinde bir kahraman bir nedene bağlı yolculuğa çıkarak evinden ve ülkesinden uzaklaşır. Yol boyunca birçok macera yaşar. Egosu, benliği, zaafları ile mücadele eder. Kahraman sonunda ruhsal bir erginlenmeye ulaşır. Ülkesine döndüğünde artık eskisi gibi bir adam değildir. Büyük bir deneyim yaşamış ve erginlenmiştir. Elde ettiği donanım mücadelesinin bir ödülüdür. Berna Moran bu aşamaların tümünü kahramanın, ''kişilik düzeyinde'' (Moran, 2008: 132) kimliğini araması şeklinde yorumlar. Kahraman bazen de ''bir otorite figürü tarafından yollanabilir'' (Gökeri, 1979).

'Kızıl Elma' şiirinde aşama arketipini hem Ay Hanım'da hem Turgut karakterinde görmek mümkünüdür. Her ikisi de bir amaç uğruna bulundukları yeri terk ederler. Birçok zorluklar atlatırlar. Egoları ile yüzyüze gelir ve erginleşme aşamalarını geçerler. En sonunda eve dönüş gerçekleşir. Hedeflenen şey elde edilmiş ve eve dönülmüş olur.

Bir başka açıdan bakıldığında 'Kızıl Elma'daki Türk milleti, Ay Hanım'la cisimleşmiş bir kahramandır. Bir kahraman olarak Türk milletinin yolculuğu, aşama arketipindeki ayrıntılarla örtüşür. Türk milleti (Ay Hanım'da kişileşmiş) bir kahraman olarak, kendi topraklarında her şeyini yitirmiştir. Ziya Gökalp'ın 1912'de Kızıl Elma'dan önce yazdığı 'Altın Destan' bu düşüşün hikayesini anlatır. 'Altın Destan' bir yıkılışın, çöküşün, ölüm ve ağıtın destanı olarak Türk'ü yolculuğa zorlamaktadır. Onun, en değerli şeylerini kaybetmiş olarak topraklarından çıkması gerekir. En değerli şey özgürlüğüdür. Nitekim 'Kızıl Elma'da Ay Hanım'ın kurmayı planladığı mefkure merkezi için Kazan, İstanbul ve Bakü uygun görülemez çünkü bu şehirler özgürlüklerini yitirmişlerdir. Kahraman (Türk milleti), düştüğü yerden kalkmak ve kaybettiklerini geri kazanmak için bir başka yolculuğa çıkmak zorundadır. Bu onun hedefi yani kızılelmasıdır. Onun bu yolculuğunda bir takım zorluklar ve aşması gereken engeller vardır. Yolculuk ve sonrasındaki meşakkatler için yine Ay Hanım'ın kişiliğinde Türk milletinin yaşadığı zorluklar tasvir edilir. Türk sitesinin bulunacağı yer, oraya gidecek çocuklar gibi konularda belli belirsiz zorluklar şiirin satır aralarında görülür. Yolculuğun sonunda elde edilen başarı Türk milletinin yitiğinin bulunuşu olarak görülebilir. Türk mefkuresi toprağa tohumu atmıştır artık. Amaç gerçekleşmiş, hedef belirlenmiş, sonuca varılmıştır. Kahramanın, yolculuğa çıkmadan önceki yitikleri geri kazanılmıştır. Geri dönüş bu kazanımlarla gerçekleşmiştir.

---

[3] Aşama arketipinin bulunduğu anlatıların üç temel katmanı vardır. Ayrılma-aşama-dönüş. *Ayrılma* ilk eşiğin aşıldığı noktaya kadar gelir ve sonunda kahraman evden ya da ülkesinden ayrılır. Kahraman yolda ya da gittiği yerde birçok zorluklar yaşar. *Aşama* denilen bu evre kahramanın erginlenme sürecinde karşılaşacağı birçok zorluğu içeren evredir. Mistik bir yardımcı (tanrıça, bilge adam, keşiş vs.) ile tanışma evresi ise kahramana yardım eden, yitiği tamamlayan bir unsur olarak 'yardımcı' karakteri yaratır. *Dönüşte* ise artık kahraman iki dünyanın da bilgisine ulaşmış, erginlenme tam olarak döngüsel bir düzenle tamamlanmıştır (Dökmen & Dökmen, 1987).

[4] *Gılgamış*'da, Virgilius'un *Aenna*'sında, Kırgız Destanı *Manas*'ta aşama arketipleri bir kalıp olarak mevcuttur. Modern romanlarda ise yolculuk ruhsal bir keşfe dönüşür. Çıkılan yolculuk kişinin psikolojik düzeyde kimliğini aramasıdır (Moran, 2008).

Bilge Adam Arketipi

Kültürlerin antik uzantılarını en iyi temsil eden bilge adam arketipidir. Her kültürün kendine has bilge adam tipleri vardır. Doğu anlatılarında bu daha çok Hızır, ak sakallı dede, ışık hüzmeleri içinde beyazlar giyinmiş yaşlı adam şeklinde tezahür eder. Bu kişiler anlatı kahramanlarına beklemedikleri anlarda yardım etmek üzere birden ortaya çıkarlar. *Yüce birey* arketipiyle simgelenen bu kişilikler, kahramanın karşılaştığı zorluklarda ortaya çıkarak ona yardım ederler. Bazen de kahramana yol göstererek ya da onun erginlenmesine yardımcı olarak rehberlik ederler. Her zorluğun bir bilge adam arkesiyle aşılması masalların vazgeçilmez unsurlarındandır (Işık, 2012: 8).

Yol gösterici Sadeddin Molla, 'Kızıl Elma'nın bilge kişisidir. Molla, masalımsı bir şahsiyettir. Fakat bu masalımsı tipin aynı zamanda hikmetli ve idealist mütefekkir bir tarafı da vardır. Molla'nın bu anlatıdaki görevi asıl itibariyle Türk mefkuresini harekete geçirecek bir katalizör olmasıdır. Çünkü Ziya Gökalp'ın de belirttiği gibi o bir ''ictimaî mutasavvıf''tır (Gökalp, 1941). Mehmet Kaplan, Sadeddin Molla için şu tespitleri yapar: "Sadettin Molla, cezbesi ile Türk - İslâm tarihinde çok önemli bir yer tutan velilere yaklaşır. Fakat o kendisini sadece Allah'a adayan eski tip veli değil, Gökalp gibi toplumun kaderi ile çok yakından ilgili bir fikir adamıdır (Kaplan, 2009 c).

Sadeddin Molla'nın Türk mefkuresine eklemlenen özelliği onun 'aydın bir veli' olmasıdır. Onun girdiği cezbe anı, Türklüğün coşkun söylemleri eşliğinde Ay Hanım'ı harekete geçirir. Molla ''ilahi bir sesle'' mana alemine girerek Turgut'un rüyasını yorumlar ve bu yorum Türklük mefkuresi çerçevesinde insanlığı kurtarmak amacının kaynağını ''milliyetçi veli'' tipine havale eder. Bilge adam tiplemesinin vecd halinde söylediği hakikatler bir yandan Ay Hanım için Türk mefkuresinin kıvılcımını ateşleyen motivasyon söyleviyken, öte yandan Turgut'un aşk acısını bir başka ulvi amaca yönlendiren ve Türk mefkuresine yardım etmek üzere hiç aklında olmayan bir idealin tohumlarını eken bir yönü vardır. Bu bakımdan Kızıl Elma'daki bilge adam Sadeddin Molla, benzerlerinden daha şümullü bir görev ile kahramanların hayatlarını yönlendiren biridir.

Sonuç

Tanzimat'la birlikte hız kazanan yenileşme hareketlerinde, halk kültür ve edebiyatına yönelerek Türk mefkuresini gerçekleştirme amacına odaklanmış düşünürlerin başında Ziya Gökalp gelir. Gökalp, ilerlemenin ana kaynaklara dönmek suretiyle gerçekleşeceğine inanır ve eserlerini Türk kültür ve ananeleri üzerinden, halk edebiyatı malzemelerine dayandırarak oluşturur. 'Kızıl Elma' da bu çerçevede vücuda getirilmiş manzum bir eserdir. Bu çalışmada, şiirde bulunan temel arketipler tespit edilmiştir. 'Kızıl Elma', Türk mefkuresi hedefiyle kurduğu arketipal karakterler vasıtasıyla, dünyanın diğer ucuna giderek Türk gençlerine ilim ve terakki yolunu göstermesi ülküsünü gerçekleştirmiştir. Eserde geçen kişiler kendi prototiplerini yansıtmak bakımından birer Türk arkesidirler. Buna göre en belirgin arketip anne-ideal kadın arkesidir. Asıl itibariyle anne arketipinin baskın olması, Ziya Gökalp'ın Türk mefkuresini doğurgan, fedakâr, üretken ve verici kimliği ile yansıtmak istemesinin en belirgin göstergelerden biridir. Bunun dışında; ülküyü taşıyan, koruyan ve ehline emanet eden bilge adam arketipi, evrensel terakkiye ulaşma azmini temsil eden gezgin arketipi, Türk milletinin bir kahraman olarak erginlenme aşamalarını yansıtan aşama arketipi ve dirilip yeniden ayağa kalkma-bireyleşme sürecini yansıtan persona arketipi

gibi insan psişesinin temel yapıları, Türk mitik düşünce dünyasını yansıtan yüzleri ile 'Kızıl Elma'da işlenmiştir.

Kaynaklar

Akçura, Y. (1978). *Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*. İstanbul: Özdemir Basımevi.
Akçura, Y. (1981). *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*. Ankara: KBY.
Akın, R. (2002). *Osmanlı İmparatorlu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketleri*. İstanbul: Der Yayınları.
Arai, M. (1994). *Jön Türkler Dönemi Türk Milliyetçiliği*. (çev. Tansel Demir), İstanbul: İletişim Yayınları.
Aydemir, Ş. (1932). Ziya Gökalp. *Kadro Dergisi*, (2), 35.
Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
Brooks, P. (2014). *Psikanaliz ve Hikâye Anlatıcılığı*. (çev. H. Demir Atay). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
Campbell, J. (2003). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (çev. S. Gürses), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
Davidson, R.H. (2004). *Osmanlı-Türk Tarihi* (1774-1923). (çev. M. Moralı).İstanbul: Alkım Yayınları.
Dökmen, Ü.& Dökmen, Z. (1987). Jung'un Aşama Arketipi'nin Testedilmesi. *Psikoloji Dergisi*, 6 (21).
Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (çev. Lale Arslan Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
Engelhardt, E. P. (1999). *Türkiye ve Tanzimat*. (çev. Ali Reşad). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
Filizok, R. (1991). *Ziya Gökalp'in Edebi Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri*. Ankara: KBY.
Filizok, R. (2005). *Ziya Gökalp*. Ankara: Akçağ Yayınları.
Geçtan, E. (1990). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
Gökalp, Z. (1918). Turan Nedir? *Yeni Mecuma*, XXXI, 82a-84a.
Gökalp, Z. (1941). *Kızıl Elma*. İstanbul: İkbal Kitapevi.
Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün Esasları*. (Hz. Mehmet Kaplan). İstanbul: MEB.
Gökeri, A. (1979). *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, AÜ Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara.
Gökyay, O.Ş. (2002). Kızılelma Maddesi. *İslam Ansiklopedisi*. XXV, 559-561.
Güneş, M. (2012). *Servet-i Fünun'dan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Manzum Hikaye*. İstanbul: Kitabevi.
Işık, N. (2012). Türk Masal Kahramanlarının ''Yolculuk''tan Olgunluğa Değişim Süreci. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (200), 1-18.
Jacobi, J. (2002). C.G. *Jung Psikolojisi*. (çev. Mehmet Arap). İstanbul: Barış İlhan Yayınevi.
Jung, G.C. (2015). *Dört Arketip*. İstanbul: Metis.
Kaplan, M. (2009a). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Ziya Gökalp ve Saadet Perisi*. İstanbul: Dergah.
Kaplan, M. (2009b). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Yeniden Doğma Temi*. İstanbul: Dergah.
Kaplan, M. (2009c). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Kızıl Elma*. İstanbul: Dergah.
Kaplan, M. (2012). *Şiir Tahlilleri I*. İstanbul: Dergah.
Kasımoğlu, S. (2018). Anne Arketipi Olarak Toprak: "Toprak Ana" İle "Kara Toprak" Arasında Ebedi Salınım. *Turnalar Dergisi*, 20/72, 44-50.

Kaya, M. (2001). Gönül Hanım, Bozkurtlar, Ağrı Dağı Efsanesi Romanlarında Köken Miti. *Folklor / Edebiyat Dergisi*. (7/ 26), 105-110.

Kırzıoğlu, B. (1964). Kars İli ve Çevresindekilere Göre Kızılelma. *Folklor Araştırmaları Dergisi*, Ağustos, 3501-3502.

Köse, S. (2016). Mitoloji ve Şiir: Uygulamalı Halkbilimi Bağlamında Ziya Gökalp'in Şiirlerinde Türk Mitik Tasarımı. (Ed. Mehmet Surur Çelepi). *İsmail Çetişli Hatıra Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları. 301-311

Meram, A. K. (1969). *Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi*. İstanbul: Kültür Kitabevi.

Meydan Larousse. (Tarih yok). C.7.

Moran, B. (2008). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri.* İstanbul: İletişim.

Osmay, N. (2018). *İnsan Mühendisliği*. İstanbul: Alfa.

Pearson, C. S. (2003). *İçimizdeki Kahraman*. (çev. Semra Ayanbaşı). İstanbul: Akaşa Yayınları.

TDK Sözlük. (2007). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tansel, F. (1965). *Ziya Gökalp Külliyatı II, Limni ve Malta Mektupları*. Ankara: y.y.

Tanyu, H. (1962). *Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: Toprak Yayınları.

Tökel, D.A. (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*. İstanbul: FSMVÜ Yayınları.

Türkman, S. (2010). *Yusuf Akçura Ve Ziya Gökalp*. Atatürk Dergisi, 3 (4)

URL 1. http://www.psikologankara.net/jung-ve-4-temel-arketipi.html. (Erişim: 02.01.2019).